

A DEBRECENI ÚTKÖZETRŐL.

(1849 augusztus 2.)¹

I.

Nemzetünknek talán egy háborújáról se írtak össze annyi valótlanságot az olvasók hiszékenységében bízó krónikások, mint éppen az 1848—49. szabadságharcról. S hozzátehetjük, talán semmiféle más háborúnk leírásában se látjuk azt az egyoldalúságot, amely utolsó függetlenségi harcunk eseményeinek tárgyalásában úgyszólván lépten-nyomon szemünkbe ötlük.

Ennek is megvan — főként magyar részről — a maga különös oka. Ugyanis, a szabadságharc siralmas bukása után, a magyar kormány legfontosabb iratai, a magyar és osztrák hadsereg csaknem teljes hadműveleti anyagával együtt, tüstént a bécsi levéltárakba kerültek s a legújabb időkig nem is férközhetett hozzájuk senki.

Ez a körülmény a történetírók nagy részét olyan térre csalogatta, ahol a levéltári anyag hiánya kevésbé volt érezhető s ahol az író egyéni felfogása is korlátlanabban érvényesülhetett. Így tolódt el lassankint az érdeklődés súlypontja, a nemzetnek az osztrákokkal, oroszokkal, valamint a fellázadt nemzetiségekkel vívott élet-halálharcáról, a két vezető férfiú — Kossuth és Görgey — személyére s a közöttük kifejlődött ellentétre. Ez utóbbinak feszégetése a közhangulatnak is megfelelt. Könnyebb téma volt, mint a hadműveletek tudományos tárgyalása s tág teret nyitott az ellenszenv és rokonszenv legkülönbözőbbfokú megnyilvánulásának is.

Néhai Riedl Frigyes találóan mondotta, hogy „a magyar ember a hírlapok papagája“; elhisz és valóságként ad tovább mindent, amit az újságok eléje tálalnak s nem kutatja, vajjon igaz-e, amit olvasott? Riedlnek ez a mondása a szabadságharc történetének olvasóközönségére különösen jól illik. Nem kért bizonyítékokat ez a közönség azoktól se, akik a Kossuth—

¹ Székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémián, 1926 október 18-án.

Görgey-ellentét szemszögéből vizsgált eseményeket, akár jó-hiszeműen, akár tudatosan, elferdítve adták elő a napisajtóban. Bajos is lett volna őket cáfolgatni, mert mindaz, ami az ellenvéleménynek biztos alapot adhatott volna, Bécsben, zár alatt volt. A bizonyítéknélküli cáfolatnak pedig nem volt meggyőző ereje, a legképtelenebb állítással szemben se.

Azon fordult meg tehát minden, hogy kinek hisznek jobban: a vádlónak-e, avagy a védőnek? Minthogy azonban a vádlott, közvetve vagy közvetlenül, legtöbbször az a Görgey volt, akinek homlokára az árulás bélyegét *kellett* sütni: természetes, hogy a védőket a sokkal számosabb és hangosabb vádlók rövidesen letorkolták. Ennek az áldatlan tollharcnak főként a történelmi igazság adta meg az árát. A be nem bizonyított, de meg se cáfolt állítások nagy része, a valóság látzatával ment át a köztudatba s onnan később a szakszerű hadtörténelmi irodalomra is visszahatott.

Most már nyitva vannak a bécsi levéltárak s az olyan sokáig lappangott igazság lassacsán útat tör magának; de még sokáig fog tartani, amíg a hosszú évtizedeken át megcsontosodott tömérdek balhítet, a hivatalos okmányok perdöntő erejével el tudjuk oszlatni.

A debreceni ütközet is egyike azoknak az eseményeknek, amelyeknek balsikeréből Görgey ellen vádat kovácsoltak. Súlyos volt ez a vád, mert nem kevesebről volt benne szó, mint arról, hogy Görgey az I. magyar hadtestet az orosz főszereg *megtámadására* kényszerítette s ezzel a ki nem kerülhető katasztrófába taszította. S ez nem volt elég, hanem a hadtestparancsnok — Nagy-Sándor József tábornok — ellen táplált gyűlöletből, nem segítette meg a bajbajutott I. hadtestet, noha megtehetette volna.

Akik ezt állították, maguk se tudtak egyetlen egykorú hiteles okmányt se felmutatni, amellyel vádjukat támogathatták volna. De fölösleges is volt, mert így is elhitte az olvasóközönség legnagyobb része s feltétlenül hiteles bizonyítékra a védők se hivatkozhattak.²

Én most más alapon nyúlok ehhez a sokat bolygatott kérdéshez. Nem az ellenszenv vagy rokonszenv, hanem az immár hozzáférhető hivatalos okmányok alapján igyekezem világosságot deríteni arra, vajjon ez a két vád valóban helytálló volt-e, avagy sem?

² A felsődunai hadseregnek a Nemzeti Múzeumban (Görgey-Levéltár) őrzött hadműveleti naplója július 26-ával megszakad. Ebben tehát a debreceni ütközetről semmi sincs.

Mielőtt azonban erre áttérnék, röviden vázolniom kell a felsődunai magyar hadsereg és az orosz főszereg akkori helyzetét is, hogy minden egyebet annál jobban megérthessünk.

*

A Komáromból visszavonuló felsődunai hadsereg,³ 1849 július 26-án, a következő helyzetben volt:

A VII. hadtest Sajóhidvéget, Bóst és Hernádnémetit, a III. hadtest Hernádkakot és Gesztelyt szállotta meg; az I. hadtest pedig Csanálostól, Kisdobszán át, Baksaszentistvánig foglalt állást. A hadseregpáncsnokság főhadiszállása Szerencsen volt.

Görgey másnap (27-én) már megtudta, hogy az orosz főszereg egy része, július 26-án, Poroszló és Tiszafüred között hidat vert s Tiszafüredet is megszállotta. Ennélfogva — nehogy az oroszok Debrecen felől elvághassák az útját — rögtön megparancsolta, hogy július 27-én a III. és VII. hadtest Szerencsen át Mezőzomborra, az I. hadtest pedig Megyaszóra, majd onnan Legyesbényére vonuljon vissza. A 28-ról 29-re virradó éjszakán mind a három hadtest átkelt Tokajnál a Tiszán s 30-án Nyíregyházára ért. Innen kezdve már megvolt a lehetősége annak, hogy a Tiszán átkelő orosz főszereg a felsődunai magyar hadsereg útját elállhassa, holott most az volt a legsürgősebb és legfontosabb feladat, hogy Görgey a Szegednél gyülekező déli magyar hadsereggel minél gyorsabban egyesüljön.

A felsődunai hadsereg, az oroszok várható támadására vonatkoztatva, oldalmenetet hajtott végre, amelynek biztosításáról Görgey akként gondoskodott, hogy hadseregét, Nyíregyházától kezdve, két menetvonagra osztotta el. A keletin a III. és VII., a nyugatin — vagyis az ellenséghez közelebb esőn — az I. hadtest vonult dél felé. *Ennek az utóbbinak tehát az volt a feladata, hogy a hadsereg zömének zavartalan továbbjutását biztosítsa.*

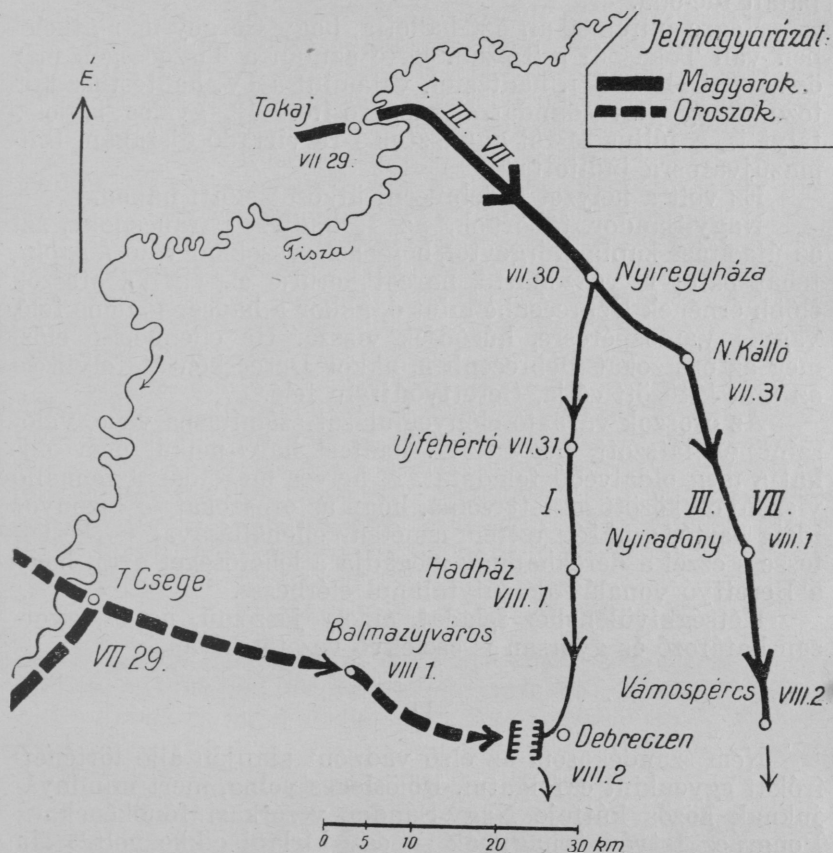
A július 28-án Szerencsen kiadott 208. számú rendelkezés szerint,⁴ július 31-én az I. hadtestnek Újfehértóra, a másik kettőnek Nagykállóba kellett jutnia. Augusztus 1-én az I. hadtest Hadháza-ra érkezett s így az ugyanakkor Nyíradonyba ért III. és VII. hadtesttel egymagasságban volt.⁵

³ I. (Nagy-Sándor), III. (Leiningen) és VII. (Poeltenberg) hadtest.

⁴ *Kriegsarchiv Wien*: Feldakten der ung. Ins. Armee 1849. Faszikel VII. Nr. 353. Teljes szövege az I. függelékben található. (*Kriegsarchiv* ezentúl = *K. A. Feldakten* = *F. A.*)

⁵ Augusztus 2-án reggel 5 órakor kellett volna az I. hadtestnek továbbindulnia Debrecen felé. (I. függelék.) Görgey — bizo-

Az oroszok azonban egy kissé megkéstek. Hereceg Paskiewitsch tábornagy ugyanis nem tudta bizonyosan, hogy Görgey hol van⁶ s a Hernád mellett vívott harcokból azt követ-

1. vázlat.

keztette, hogy a felsődunai hadsereg Kassa felé fordul, hogy az oroszok összeköttetéseit Galícia felé megszakítsa.⁷ Paskie-

nyára csak emlékezetből — hibásan közli a menettervet. (*Életem és működésem*: II. 294. l.) Tévedtek tehát mindazok is, akik az ő adataira támaszkodtak.

⁶ *Neidhardt*: Bericht über die Kriegsoperationen der russ. Truppen gegen die ung. Rebellen. III. 34. és k. l.

⁷ Paskiewitsch feltevése nem is volt egészen alaptalan, mert Görgey, néhány nappal előbb, magához akarta venni Kazinczy ezredes céltalanul ide-oda sétálgató hadosztályát s azzal megerő-

witsch Debrecen felé is szeretett volna menni, de a hátát is féltette; napokon át nem tudta magát semmiféle döntő lépésre szánni s minden különösebb cél nélkül tologatta csapatait ide-oda.

Végre július 30-án azt hallotta, hogy Görgey már átkelőben van Tokajnál a Tiszán. Erre azután a Tiszacsegen már összevont II. és III. hadtestet, valamint a IV. hadtesthez tartozó s egy lovasdandárral megerősített 12. gyalog hadosztályt is, a július 31-ről augusztus 1-re virradó éjszakán, Balmazújvárosra indította.⁸

Éz volt a helyzet a debreceni ütközet előtti napon.

Nagy-Sándor tábornok, az I. hadtest parancsnoka, azt az útasítást kapta Görgeytől, hogy az oroszokkal való *komoly*, tehát balul is végződhető, harcot kerülje el. Ha az oroszok előbb érnének Debrecenbe mint ő, akkor a hadsereg zöme felé, vagyis Vámspéresre, húzódjék vissza. Ha ellenben ő előzi meg az oroszokat Debrecenben, akkor Derecskén át folytassa az utat kitűzött célja, Berettyóújfalu felé.⁹

Az oroszok várható előnyomulását számításba véve, valószínűnek látszott, hogy az I. hadtest harc nélkül nem oldhatja meg oldalvédő feladatát. A helyes megoldás a fennálló viszonyok között az lett volna, hogy az oroszokat — bizonyos ideig tartó, szükség esetén ismételt, ellenállásával — késleltesse s ezzel a derékhadnak megadja a lehetőséget arra, hogy a Berettyó vonalát akadálytalanul elérhesse.

Kétségkívül nehéz feladat, amely jószemű, ügyes, gyorsan határozó és gyorsan is cselekvő vezetőt kíván.

II.

Nem szándékozom az első vádpont alapján álló történetírókat egyenkint cáfolgatni. Főlöszleges volna, mert mindnyájuknak közös kútfeje Nagy-Sándor vezérkari főnökének — Pongrácz István őrnagynak — egy hírlapi cikke volt.¹⁰ Ha

sődve szándékozott az oroszokat megtámadni. (*Görgey a hadügyminiszternek; Nyiregyháza, 1849 júl. 30. K. A. F. A. der ung. Ins. Armees 1849. Fasc. VII. Nr. 390.*)

⁸ *Rónai-Horváth Jenő* — merőben tévesen — azt állítja, hogy csupán a IV. orosz hadtest vonult Debrecen alá s ütközött ott meg Nagy-Sándor hadtestével. (*Az újabbkori hadviselés története: 439. l. és Magyar Hadikrónika: II. 529. l.*)

⁹ *Görgey: Életem és működésem. II. 293—294. l.* — Ezt az útasítást Nyiregyháza élőlőszóval kapta Nagy-Sándor. A Szerencsen kiadott menetintézkedésben nincs nyoma.

¹⁰ „Nagy-Sándor József tábornok és a debreceni csata előzményei”. (*Hon: 1867. évf. 157. sz., júl. 11.*) — Pongrácz 1821-ben született. A forradalom kitörése előtt hadnagy volt a cs. kir. 8. („Coburg“) huszárezredben.

tehát sikerül bebizonyítanom, hogy Pongrácz leírása a debreceni ütközetről szóló *egykorú* hivatalos adatoktól eltér, akkor már kétségtelen, hogy hibás nyomon jártak mindazok is, akik utána indultak. Halljuk tehát, mit is mond Pongrácz?

„Augusztus 1-én Hadháza értünk. Már ütközben Korponay, futárja által, oly határozottsággal tudósít az oroszoknak a Tiszán átkeléséről és Újváros¹¹ felé nyomulásáról, hogy azt tényeknek kellett tartanunk, ennek folytán felszólítottam Nagy-Sándort, egyezzék bele, hogy Hadháza, amint seregünk kipihen, induljunk rögtön tovább, nehogy az ellenség hátravonulási vonalunkat elfoglalhassa.

Tudósítottam Korponayt, hogy még az éjjel indulunk, lehetőleg tartsa magát; tudósítottam a főtábornokot,¹² hogy kénytelenek vagyunk, bár igen fáradt seregünk, még mai napon éjjel Debrecen alá vonulni és hogy Hadháza a választ nem kaphatom...

Megjött augusztus 2-ika... Ha most az oroszok nem támadnak és seregünk élelmezheti magát, tovább húzódhatunk kemény csata nélkül; csak egynehány órát kértünk a sorstól, hogy kipihenhessen a sereg. A podgyász, a betegek és minden felesleg Derecske felé küldetett; de a reggeli órákban egy parancs érkezik, mely a helyzetet egészen megváltoztatja; ime itt következik eredetiben, német nyelven:

An das I-te Armee-Corps.

Das I-te Armee-Corps hat sich von Debreczen gegen Ujváros à cheval der Strasse aufzustellen; und zeigt sich der Feind, so ist er anzugreifen und zu schlagen.

Görgey m. p.

Rögtön elhívtuk a főtisztákat és haditanácsot tartottunk... Az ellenség állását ismervé, az előbbi rendeletekre utalva... említett rendelet megtartását veszélyesnek tartottam és a haditanácsban ellene szavaztam.“

Ezt mondja Nagy-Sándor vezérkari főnöke, 1867-ben, tehát 18 évvel a debreceni ütközet után, pusztán emlékezőtehetségére támaszkodva, amely pedig vajmi gyakran cserben szokta hagyni a gazdáját.¹³

¹¹ Balmazújváros. — Korponay jelentéseit a II—IV. függelékben közlöm.

¹² Görgeyt.

¹³ Az idézett parancs súlyos békót vert volna Nagy-Sándorra.

A támadás t. i. — a fennállott kedvezőtlen erőviszonyok következtében — csupán akkor járhatott legalább pillanatnyi eredménnyel, ha meglepetésszerű voltával *megelőzi* és meghök-

Hiszen mi, a most lezajlott világháború katonái, is lép-ten-nyomon tapasztalhattuk, hogy olyan események, amelyekben résztvettünk ugyan, de amelyekről sokat hallottunk és olvastunk, összeharodnak az elménkben s végül már ma-gunk se tudjuk határozottan, hogy mit láttunk, mit hallot-tunk és mit olvastunk, ha csak az illető élményt a helyszí-nén rögtön és pontosan fel nem jegyeztük.

Ugyanez történhetett Pongráczsal is, mert 18 év hosszú idő ám, s a később felsorolandó körülményekkel együtt ele-gendő volt arra, hogy ezt a parancsot, amelynek se számát, se keltét nem tudja, hibás szöveggel közölje. Ezzel azután hitelesnek látszó alapot teremtett mindazoknak a támadások-nak, amelyek Görgeyt a debreceni ütközet miatt érték.

Pongrácz 1849 nyarán Nagy-Sándor vezérkari főnöke volt. Feljegyzéseiben megvolt a jólétesültség minden felté-tele s így azt, amit a debreceni ütközet előzményeiről írt, katonai szakemberek is hitelesnek fogadták el.¹⁴

Én most nem valami ellenkezően valló szem- és fültanút állítok sorompóba Pongrácz idézett szavai ellen, hanem az ő saját jelentései alapján igazítom helyre azt, amit az ütkö-zetre, főként pedig a most szóbanforgó első vádpontra vonat-kozóan írt.

A bécsi hadilevéltárban megvan Pongrácz Hadházon, 1849 augusztus 1-én délelőtt ½10 órakor írott Nr. 2. Op. jel-zésű jelentése,¹⁵ amelynek idevágó része így szól:

„Ist der Feind wirklich stark und hat er den Willen, nach Debreczen vor uns anzukommen, was nach aller Wahr-scheinlichkeit morgen¹⁶ geschehen könnte, so wäre vielleicht zweckdienlich ihm zuvorzukommen und heute Nachts dahin

kenti az oroszokat. Ez pedig csakis úgy lett volna lehető, ha Nagy-Sándor a támadás irányának és helyének megválasztásá-ban teljesen szabadon járhat el. Így azonban, a debrecen—bal-mazújvárosi út két oldalához ragasztva, a kezdés óriási előnyétől meg lett volna már előre fosztva.

El tudjuk ugyanis képzelni, hogy ha az I. hadtest, az ország-úttal párhuzamos dülőútak valamelyikén előrenyomulva, *várat-lanul* a felvonulóban lévő oroszok oldalába támad: ott, a sűrű kukoricaerdők között, kellő tájékozás és áttekintés hiányában, a legnagyobb zavarba hozhatta volna őket. Hiszen jól tudjuk, meny-nyire féltették — sokszor ok nélkül is — az oldalukat meg a hátukat.

¹⁴ *Gelich*: Magyarország függetlenségi harca. III. 797. és k. l. — *Breit*: Magyarország függetlenségi harcának katonai története. III. 212. és k. l.

¹⁵ K. A. F. A. der ung. Ins. Armee 1849. Fasc. VIII. Nr. 8. (Teljes szövege a VI. függelékben.)

¹⁶ Augusztus 2.

zu marschieren, um ihn morgen dort schlagfertig erwarten zu können und daselbst ein Gefecht anzunehmen, wenn er nachrückt. Man bittet daher schleunigst für jeden eintretenden Fall um die nötigen Verhaltungen.“

Ha ezt a jelentést egy kissé boncolgatjuk, akkor világosan az tűnik ki belőle, hogy:

1. Pongrácz nem „tudatta“ Görgeyvel a hadtest továbbvonulását, hanem csak javasolta azt.

2. Pongrácz nemcsak azt az eszmét vetette fel, hogy az I. hadtest, az éjszakát is felhasználva, Debreczen alá vonuljon, hanem azt is, hogy ott az ellenséget megelőzze s vele megütközzék.

3. Szó sincs Pongrácz jelentésében arról, hogy a nyíradonyi főhadiszállás válasza az I. hadtestet már nem találhatja Hadházon.

Feltűnő és teljesen szabálytalan jelenség, hogy az ügydarabot Pongrácz, nem pedig a hadtestparancsnok, írta alá s még a szokásos: „Auf Befehl“, vagy: „Im Auftrage des Commandanten“, formula is hiányzik róla. Ez azonban, természetesen, nem menti fel Nagy-Sándort a felelősség reá eső részétől. Erről későbben még bővebben szölok.

Lássuk már most, mit felelt a hadseregpáncsnokság Pongrácz most tárgyalt jelentésére? Nagyon fontos ez a válasz, mert mint majd bebizonyítom, ez volt az a rendelkezés, amelyet Pongrácz — emlékezetből — hibás szöveggel közölt. Eredeti fogalmazványa most is megvan a bécsi hadilevéltárban, Pongrácz előbbi jelentéséhez csatolva.¹⁷ Teljes szövege pedig szóról-szóra ez:

Nr. 211.

An das 1. Armee Corps Commando

Nyiradony am 1. Aug. 1849.

Zu Folge der vom heutigen Tage lautenden Zuschrift wird dem Armeecorps-Commando hiemit aufgetragen, gleich nach dem Abkochen nach Debreczin zu marschieren und daselbst gegen Újváros Stellung zu nehmen. Sollte der Feind morgen angreifen, so muss das Gefecht angenommen und derselbe geworfen werden. Für die übrigen Tage bleibt die Disposition dieselbe, welche dem Armeecorps noch von Szerencs aus Nr. 208. ertheilt wurde.

Hasonlítsuk most ezt pontosan össze azzal, amit Pongrácz a „Hon“-ban a debreceni ütközet előzményeiről írt.

¹⁷ K. A. F. A. der ung. Ins. Armee 1849. Fasc. VIII. ad Nr. 8. (Erre a fontos iratra ezentúl csak mint 211. sz. rendelkezésre hivatkozom.)

Azonnal láthatjuk, hogy mélyreható eltérések vannak közöttük. Megdül mindenekelőtt Pongrácz állítása, hogy a nyíradonyi főhadiszállásnak a debreceni ütközetre vonatkozó parancsa az I. hadtestet váratlanul érte, mert nyilvánvaló, hogy a megütközést maga Pongrácz ajánlotta. A főhadiszállás csak hozzájárult, amint ezt az intézkedés legelső mondata bizonyítja, amely Pongrácz aznapi jelentésére s az abban foglalt indítványra vonatkozik.

De — ami legfőbb — *megdül az a nagyon sűrűn hangoztatott vád is, hogy Görgey az oroszok megtámadására útastította Nagy-Sándort.* Ilyesminek a 211. sz. rendelkezésben nyoma sincs. Csupán az van benne, hogy *ha az ellenség támadna, akkor a hadtest fogadja el a felkínált harcot s verje vissza a támadót.* Ez pedig nagyon nagy különbség!

Természetes, hogy egy, a hadsereg oldalát biztosító hadtest nem szaladhat meg az első ágyúszóra, mert akkor nem teljesítette a kötelességét, ami az adott esetben nem lehetett más, mint meggátlása annak, hogy az ellenség a hadsereg zómét megzavarja. Hogy aztán az oldal- és hátvédő csapatok helyzete mindig nehéz s hogy harcuk különösen akkor, ha egy bizonyos időpontig mindenáron helyt kell állaniok, súlyos áldozattal jár, az a dolog természetéből folyik.

A helyzet Debrecen táján, 1849 augusztus 2-án, olyan volt, hogy az I. hadtest harc nélkül alig oldhatta meg a feladatát. Az oroszokkal való összeesapásra tehát számítani kellett. De végzetes botlás lett volna, ha a hadseregpapancsnokság az alapjábanvéve *védőszerepre hivatott* oldaloszlopot, már egy nappal előbb, *támadásra* ösztökéli, holott azt se tudhatta, hogy az erőviszonyok alapján meg voltak-e a sikeres támadás feltételei. Ez a hiba itt, mint látjuk, nem történt meg.

A 211. sz. rendelkezésben az is benne van, hogy a többi napokra a Szerencsen kiadott (208. sz.) rendelkezés vonatkozik, vagyis az I. hadtestnek augusztus 3-án kellett volna Derecskére vonulnia. Pongrácznak a „Hon“-ban megjelent leírása azonban azt a látszatot kelti, mintha Nagy-Sándor még augusztus 2-án délután tovább akart volna déli irányban húzódni, de közbevágott Görgey parancsa, mely az I. hadtestet maradásra és harcra kényszerítette.

Ezzel — Pongrácz szerint — az egész helyzet felborult. Valójában pedig semmit sem változott, ami Pongrácznak már Debrecenben, augusztus 2-án reggel 8 órakor, írott jelentéséből a legnagyobb határozottsággal tűnik ki.¹⁸ A VII. függelékben ezt is szószerint közlöm, ide csak néhány sorát iktatom, mert állításom bizonyítására ez is elég:

¹⁸ K. A. F. A. der. ung. Ins. Armee 1849. Fasc. VIII. Nr. 10.

„Nach erhaltener Disposition ist das Armeekorps nach dem Abkochen gestern von Hadház nach Debreczen marschiert.“

Majd tovább: „Alle Vorsichtsmaßregeln sind getroffen um ihn¹⁹ gehörig zu empfangen.“

Végül: „Nach der alten Disposition wird das Armeekorps morgen²⁰ nach Derecske marschieren.“

Az első mondat azt bizonyítja, hogy az I. hadtest csak a hadseregparancsnokság válaszára megérkezése után indult el Hadháztól. S minthogy ez a válasz egyúttal a másnap netalán kínálkozó harc elfogadására útasította az I. hadtestet, nyilvánvaló, hogy 2-án reggel csakis azokat lephette meg, aki még nem tudtak róla. A második szemelvény szerint: augusztus 2-án reggel 8 órakor már minden megtörtént az ellenség felé fogadására. Pongrácznak ez a mondata is egyik erős bizonyítéka annak, hogy a hadseregparancsnokság nem szorította támadásra Nagy-Sándort. Mert hogyan képzelhető el, hogy az a hadtest, amely támadásra kapott parancsot, egyelőre kiszemelt védőállásban akarja bevárni az ellenséget?

Ha pedig az I. hadtest, a kapott parancs ellenére is, védelemre szánta el magát, akkor ezt, a kényszerítő körülményekre hivatkozva, tústént jelentenie kellett volna. Végül a harmadik mondat azt mutatja, hogy Nagy-Sándornak egyáltalában nem volt az a szándéka, hogy agyonfárasztott hadtestével még 2-án tovább menjen Derecskére.²¹

Nem is tehetette, mert akkor nem teljesítette volna oldalvédő feladatát. Ha az I. hadtest 2-án délben, vagy mindjárt délután tovább vonul Derecske felé, akkor ezzel szabadon hagyja a debrecen—vámospérecsi utat s így az az orosz lovaság, amely már 1-én Debrecen alatt portyázott, valami éjjeli rajtaütéssel alaposan megriaszthatta s talán nagyobb bajba is hozhatta volna, a Vámospérecsen gyanútlanul táborozó két magyar hadtestet.

Az „oldalvédelem“ feladata, félre nem magyarázhatóan, azt kívánta, hogy Nagy-Sándor augusztus 2-án Debrecen közvetlen közelében (persze nem éppen a város nyugati oldalán) maradjon, úgy, hogy a Vámospérec felé netalán továbbnyomuló oroszok oldalát fenyegetse.

¹⁹ Den Feind.

²⁰ Augusztus 3.

²¹ Gelich azt hiszi, hogy Nagy-Sándor tovább akart menni: „Nagy-Sándornak eszébe se jutott, hogy Debrecennél ütközetbe bocsátkozzék s már megtette intézkedéseit a menetnek Derecske felé folytatására. A gyalogság egy részének, étkezés után, szintén tovább kellett vonulnia“. (I. m. III. 798. l.)

Mit mond tovább Pongrácz a „Hon“-ban? Haditanácsot ülnek a hadtest vezető emberei s itt meghányják-vetik, vajjon szót fogadjanak-e Görgeynek, avagy sem?

Az ú. n. „haditanács“ többnyire csak a maguk lábán meg nem álló, határozni nem tudó parancsnokok mentsvára szokott lenni s voltaképen nem más, mint a felelősség lerázásának és másokra való háritásának egyik módja. Az volt itt is, de már későn. Azt még inkább megértem, ha Nagy-Sándor (vagy Pongrácz) Hadházon (aug. 1-én) a hadosztályparancsnokok véleményét is meghallgatta volna, mielőtt Nr. 2/Op. jelzésű jelentését elküldötte. Ámde augusztus 2-án már semmi értelme se volt annak az eszmecserének, hogy megütközzenek-e, avagy sem, mert a harcot éppen a haditanácsot összehívó Pongrácz őrnagy javasolta a hadseregparancsnokságnak. Az utóbbinak, ha Pongrácz nem nógatja, eszébe se jutott volna, hogy korábbi intézkedéseit megváltoztassa. *Pongrácz tehát akkor, amikor a haditanácsban a harcot ellenezte, tulajdonképpen a saját indítványa ellen szavazott. Ez annál feltűnőbb, mert aznap reggel 8 órakor — tehát kétségtelenül a „haditanács“ után — írott jelentésében, mitsém mond arról, hogy a helyzet veszélyes, sőt — látszólag — bizonyos megnyugvással írja az ellenségről: „Alle Vorsichtsmassregeln sind getroffen, um ihn gehörig zu empfangen.“*

Ez az ellenmondás arra a feltevésre jogosít, hogy Pongrácz akkor, a helyzet láttára, már maga is meggyőződött a harcra tett javaslatának elhamarkodott, sőt veszedelmes voltáról, bárha ezt mindvégig nem árulta el a hadseregparancsnokságnak.

De nem árulta el a haditanács tagjainak azt sem, hogy a megütközés gondolatát ő vetette fel.

Nagy-Sándorék azt is agyonhallgatták, hogy a hadseregparancsnokság 211. sz. rendelkezése már 1-én este a kezükben volt. Ráfogták, hogy csak 2-án, a felállítás megtörténte után, jött²² s hogy támadást parancsolt.²³

Báró Máriássy János ezredes másként emlékezett a vele augusztus 2-án reggel közölt szövegre, t. i. így: „*az első hadtest, Debrecennél állást véve, az ellenséget, bárhol mutatkozik,*

²² Ezt Máriássy ezredes leírása bizonyítja: „...a felállítás beveződvén, Nagy-Sándor ...engemet magához hivatott, tudatván velem egy *épp akkor* Görgey fővezértől érkezett, laconicus satyraként hangzó parancsot...“ (*A debreceni csata*, 1849. aug. 2. — *Hon*: 1867. évf. 264—265. sz., nov. 16—17.)

²³ Pongrácz szerint (*Hon*: i. h.) — Lehet, hogy Pongrácz akkor, amikor a „Hon“-ban megszólalt, már maga is hitte azt, amit 18 évvel azelőtt a haditanács tagjaival elhitettek.

verje vissza“.²⁴ Ez szemelláthatóan eltér attól, amit Pongrácz, négy hónappal előbb, ugyancsak a „Hon“-ban közölt. Ugyanis, a „támadás“ szó hiányzik belőle. Továbbá, Máriássy szerint, a megszállandó állás nem a debrecen—balmazújvárosi út mindkét oldalán, hanem „Debrecennél“ van s ebből kellett volna a „bárho! mutatkozó“ ellenséget visszaverni.

Nyilvánvaló tehát, hogy Máriássy se tudta pontosan az ütközetet elrendelő parancs szövegét, amelynek (a hitelessel együtt) ez már a harmadik változata. Azt természetesen nem állapíthatjuk meg, hogy a haditanács tagjaival milyen alakban közölték a hadseregpáncsnokság rendelkezését, de annyi most már bizonyos, hogy Pongrácz és Máriássy nem a hiteles szöveget örökítette meg.

Máriássy természetesen támadja Görgeyt, mert nem tudja, hogy a debreceni megütközés eszméje Pongrácztól eredt. Nem sejtette tehát azt se, hogy ez a „laconicus satyraként“ hangzó (elferdített) parancs, Görgey tudtán kívül születt s hogy augusztus 1-én este már Hadrázon is volt.

*

A debreceni ütközet krónikásai, Pongrácz leírása alapján, keményen támadják Görgeyt, amiért a neki tulajdonított parancsról, vagy intézkedésről, semmit se akar tudni. Pedig ha a Pongrácz közölte szöveget a hitelessel gondosan összehasonlítjuk, akkor megérthetjük Görgey tiltakozását, mert *azt az intézkedést, amelyet ráolvasnak, se ő, se más ki nem adta.*

Hentaller Lajos, Pongráczon kívül, báró Máriássy János ezredesre, Antos János őrnagyra, továbbá gróf Szapáry Gézára és báró Liphay Bélára — mint Nagy-Sándor segéd-tisztjeire — is hivatkozik, akik az ütközet napján szintén saját szemükkal látták Görgey rendeletét.²⁵ Láthatták, de csak a 211. számút s nem azt, amely Pongrácz közlése nyomán mindenfelé elterjedt.

De még így is marad egy nagy bökkenő. Görgey ugyanis azt írja,²⁶ hogy az ő útasítása szerint Nagy-Sándornak min-

²⁴ I. h.

²⁵ *Görgey mint politikus*: 159. l.

²⁶ *Életem és működésem*: II. 204. l. — *Gazdátlan levelek*: 29. l. — Görgeynek itt olvasható magyarázatával azonban nem értek egyet, mert ha a nyíregyháza—debreceni úton *csak* látni, puhatolni és jelenteni kellett, akkor kár volt egy egész hadtestet küldeni oda. Elég lett volna egy hírszerző lovaskülönítmény is. Az I. hadtest kikülönítésének csakis úgy volt értelme, ha az — *erejéhez mért harc árán is* — biztosítja a hadsereg zömének akadálytalan továbbvonulását.

den komolyabb összeütközést kerülnie kellett s tagadja, hogy később ezzel ellenkező útasítást adott volna ki.

Ámde a 211. sz. intézkedés az ellenség *visszaverését* parancsolja meg, ha támadna. Kétségtelen azonban az is, hogy ez a „visszaverés“ csak véres harc árán lett volna lehetséges. Ha tehát Görgey azt állítja, hogy semmiféle olyan parancsot nem adott Nagy-Sándornak, amellyel őt nagyobb harcra készítette volna, akkor ebből az következik, hogy az augusztus 1-i (211. sz.) intézkedés az ő tudta nélkül történt.

Most csak az a kérdés: Lehetséges-e, hogy egy ilyen fontos irat a hadseregpáncsnok megkérdése és hozzájárulása nélkül láthasson napvilágot? Ismerve a magyar hadseregben uralkodott fonák állapotokat, azt kell válaszolnunk, hogy ez a hiba igenis megtörténhetett s hogy meg is történt, azt éppen a 211. sz. intézkedés fogalmazványa bizonyítja.²⁷

Ezen ugyanis Görgeynek se aláírása, se kézjegye nincs. Már pedig szabály s az volt jóval 1849 előtt is, hogy a páncsnok a kiadásra szánt parancs vagy intézkedés fogalmazványát átvizsgálja, ha kell kijavítja, azután pedig aláírja, vagy legalább is kézjeggyel látja el. Csak ennek megtörténte után szabad az ügydarabot kiadni. A fogalmazványt továbbá az is aláírja, aki szerkesztette. Görgey, aki valamikor ezredsegédtiszt volt s az ügykezeléshez értett, bizonyára jól tudta, hogy ennek így kell történnie s ha a szóbanforgó — az adott esetben annyira fontos — fogalmazványt eléje teszik, bizonyára alá is írta volna. Itt azonban a fogalmazványról a fogalmazótiszt aláírása is hiányzik, kétségtelen bizonyosságául annak, hogy az ügydarab kiadása szabálytalanul történt.

Ki adta hát ki a debreceni ütközetre vonatkozó rendelkezést? Más nem lehetett, mint a vezérkari főnök, Bayer ezredes. Görgey Armin őrnagy, akit szintén gyanúsítanak vele, csak augusztus 4-én, Kismarján, vette át, Bayer távozása után, a vezérkari főnök teendőit²⁸ s különben is tagadja, hogy ilyen parancsról, vagy intézkedésről tudott volna.

Elvégre itt nem az a fontos, hogy Bayer vagy Görgey Armin kezéből került-e ki ez az ominózus írás, hanem az, hogy:

1. Pongrácz őrnagy javaslatára készült;
2. hogy szabálytalan úton-módon adták ki.

Arra, hogy az ilyen gazdanélküli rendelkezések a magyar hadseregben előfordulhattak, nagyon jó analógia Nagy-

²⁷ Tisztázott példánya nincs meg. Még eddig nem tudtam rájönni, hogy a fogalmazványt ki írta. Annyi bizonyos, hogy nem Bayer kezeirása.

²⁸ *Görgey Armin*: Válasz Pongrácz István úrnak. (*Hon*: 1867. évf. 205. sz. szeptember 7.)

Sándor és Pongrácz szerepcseréje, éppen a debreceni ütközet idején.

Tudjuk, hiszen minden hadseregben így van és így is volt, hogy a felelősség mindenért együttesen hárul a parancsnokra és vezérkari főnökére. Eppen ezért a vezérkari főnök egyedül nem is adhat ki semmiféle fontosabb hadműveleti intézkedést. Pongrácz azonban, már augusztus 1-én is, Nagy-Sándortól függetlenül érintkezik a hadseregparancsnoksággal. Ő javasolja a másnapi ütközetet s a harc előtt és után is ő küld jelentéseket a vámospércsi főhadiszállásnak.²⁸ Nagy-Sándor csak augusztus 6-án, Nagyszalontán, szólal meg először. Pongrácz azt írja, hogy Nagy-Sándor azokban a kritikus napokban teljes fásultságba és búskomorságba esett; ennél fogva ő intézkedett helyette. Ámde Nagy-Sándor a debreceni ütközetben aktív részt vett, nem volt tehát annyira oda, hogy egy-két jelentést alá ne írhatott volna. Ha pedig komolyan beteg volt, akkor a rangban idősebb hadosztályparancsnoknak kellett volna őt, automaticæ, helyettesítenie. Az tehát, hogy Pongrácz az intézkedés jogát teljesen magához ragadta, nagyfokú szabálytalanság volt, de éppen olyan kevésbé menthető Nagy-Sándor is, ha tudott róla. Ugyanilyen szabálytalanság történt Nyíradonyban, a 211. sz. intézkedés kiadása körül.

Úgy látszik, hogy Bayer — Görgey megsebesülése óta — nagyobb hatáskört ragadott magához, mint amekkora megillette. Meglehet, hogy ez is *egyik* oka volt a közöttük történt összekoccanásnak.

Talán felmerülhetne itt az a gyanu is, hogy Görgey készakarva nem írta alá a debreceni ütközetre vonatkozó rendelkezést, hogy később letagadhassa, ha megvádolják miatta. Ilyesmire azonban nem gondolhatott, mert az ütközet eszméje nem tőle származott s a hadseregparancsnokságnak, ha Pongrácz nem tanácsolja, nem lett volna semmi oka arra, hogy újabb s az eddigtől eltérő intézkedést adjon ki.

Kifogásolható azonban az, hogy ez a bizonyos rendelkezés eléggé pongyolán van fogalmazva. Gyöngébbek kedvéért „derselbe“ után közbe kellett volna szűrni legalább ezt: „womöglich“, akkor aztán erőszakkal se magyarázhatta volna félre senki. Sőt ma, 78 év távlatából szemlélve a történeteket s ismerve Nagy-Sándorék balfogásának súlyos következményeit, úgy látjuk, hogy jó lett volna, ha a nyíradonyi főhadiszállás nyomatékosabban is figyelmezteti az I. hadtestet a kellő óvatosságra. Ámde ne feledjük, hogy a hadseregparancsnokság — Pongrácz jelentésének és javaslatának hatása alatt

²⁸ VI—VIII. Függelék.

— nem látta nagyon veszedelmesnek a helyzetet. Azt meg éppen nem gondolhatta, hogy Nagy-Sándorék a legegységibb óvatossági rendszabályokat is elmulasztják.

*

Az eddigi fejtegetésből — azt hiszem — eléggé kitűnt, hogy az a parancsszöveg, amely Pongrácz közleményében maradt fenn, a 211. sz. rendelkezéstől jócskán eltér. Ezen tehát nincs mit vitatkoznunk. Ámde azt mondhatná — még pedig joggal — valaki, hogy ez, amit kifejtettem, mind igaz ugyan, de eldöntetlen kérdés, nem jött-e mégis augusztus 2-án reggel egy, a Pongrácz-féle szöveggel egyező, újabb parancs, mely valóban az oroszok *megtámadását* rendelte el?

Ennek lehetőségét megdönti az, hogy:

1. Pongrácz is csupán *egy* parancsról szól, arról, amely (szerinte) augusztus 2-án reggel érkezett.

2. Máriássy is csak egy, meglepetésszerűen jött, parancsról hallott.

3. Ramming, aki még 1849-ben átvizsgálta a magyar hadsereg hadműveleti iratait, szintén nem talált közöttük olyan rendelkezést, amely szerint az I. hadtestnek meg kellett volna támadnia az oroszokat.³⁰

4. Nagy-Sándor, az ütközetről augusztus 6-án írott részletes jelentésében, egy szóval se említi, hogy az I. hadtest az oroszok megtámadására kapott volna Görgeytől útastást.³¹

Már pedig egy ilyen parancs nagy részben elhárította volna róla a csatavesztéssel járó felelősséget. Ennélfogva, már csak saját mentéséül is, feltétlenül hivatkozott volna rá.

Feltűnő különben az is, hogy Nagy-Sándor, a Pongrácz és a nyíradonyi főhadiszállás között augusztus 1-én folyt iratváltásról se mond semmit. Úgy látszik, hogy vagy nem tudott róla, vagy nem értett vele egyet s így a felelősséget se akarta magára vállalni. Valótlanságot pedig nem mert a hadseregpáncsnokságnak írni.

Végül még egy nagyon fontos kérdést kell felvetnünk: Ha az I. hadtestnek csakugyan támadnia kellett volna, miért nem igazolta Nagy-Sándor augusztus 6-án valamiképen azt.

³⁰ *Ramming* csak ennyit ír a debreceni ütközet előzményeiről: „Mit den III. und VII. Corps schlägt er (Görgey) den Weg über Nagykovács und Vámospéres auf Kismarja ein, während er das I. Corps unter Nagy-Sándor über Hadház und Debrezin nach Berettyóújfalú mit der Bestimmung dirigiert, die rechte Flanke der Armee zu decken, demnach bei Debrezin, falls er angegriffen würde, möglichst lange zu halten, um der Haupttruppe Zeit einzuräumen, die Berettyó-Linie zu erreichen“. (Der Feldzug in Ungarn und in Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. 404. l.)

³¹ IX. Függelék.

hogymilyen oknál fogva nem hajtotta végre Görgey akaratát?

Mindebből tehát világosan kitűnik, hogy az I. hadtest azt a parancsot, amelyet Pongrácz a „Hon“-ban *emlékezetből* közölt, se augusztus 1-én, se 2-án nem kapta.

Összefoglalva már most röviden azt, amit az első vádról hallottunk, kimondhatjuk, hogy:

1. *A debreceni ütközet értelmi szerzője nem Görgey Arthur volt;*

2. se Görgey, se vezérkari főnöke, nem adott ki olyan parancsot, amely Nagy Sándort „expressis verbis“ *támadásra* utasította volna;

3. a debreceni harcot elrendelő, augusztus 1-én kelt, 211. számú intézkedés Görgey tudta nélkül látott napvilágot;

4. bizonyos, hogy ez az írás augusztus 1-én este már Nagy Sándorék kezében volt.

III.

Az igazság érdekében nagyon fontos azt is eldöntenünk, vajjon ez a 211. sz. rendelkezés okozta-e csakugyan az I. hadtest vesztét, avagy Nagy-Sándor volt benne a főhibás?

Pongrácz augusztus 1-i jelentéséből és javaslatából azt láthatta a hadseregparancsnokság, hogy a helyzet nem túlságosan veszedelmes és joggal hihette, hogy Nagy-Sándor vezérkari főnöke bizonyára csak az oroszok valamelyik előretolt hadoszlopával indítványozza a megütközést. *Képtelenség elgondolni, hogy a nyíradonyi főhadiszállás akkor is hozzájárul Pongrácz tervéhez, ha az utóbbi augusztus 1-én azt jelenti, hogy az ellenség — a beérkezett hírek szerint — 32—40 ezer főből áll.* Pongrácz azonban akkor még semmit se tudott az oroszok erejéről.³²

Minden hadműveleti intézkedés a végrehajtás lehető voltát feltételezi. A 211. sz. intézkedésnek se az volt az értelme, hogy Nagy-Sándor az oroszok támadását feltétlenül verje vissza, még akkor is, ha azok nálánál ötszörte erősebbek. Nyíradonyban senki se tudhatott többet az ellenségről, mint az ahhoz 20 kilométerrel közelebb levő I. hadtest. Ha tehát Pongrácz az oroszokkal való megvívást tanácsolta, akkor — úgy látszott — hitt is a vállalkozás sikerében, legalább is bizonyos feltételek teljesülése esetén. Ezeknek legfontosabbika az volt, hogy az oroszok ne előzzék meg az I. hadtestet Debrecennél s hogy ne legyenek nálánál erősebbek.

Ha azonban egyik feltétel se teljesült, akkor az I. had-

³² VI. Függelék.

testnek a kapott parancs értelmében ugyan, de a részletekben saját belátása szerint, kellett volna eljárnia. A helyes megoldás tehát az lett volna, hogy az I. hadtest, a harcot elfogadva, fejlődésre bírja az orosz hadsereget. Azután pedig, még mielőtt az ellenség átkarolhatta vagy megkerülhette volna, ügyesen visszavonul. Ennyi önállóságot egy kikülönített hadtest parancsnokától jogosan el lehet várni.³³

Ha Nagy-Sándor a mondottak szerint jár el, akkor ezzel meg is tette volna a kötelességét. Az orosz sereg, amely a Balmazújvárostól a debreceni csatatérig megtett 20—21 km út után még felvonulni és harcolni is kényszerült, a felső-dunai hadseregnek a csatatértől 25 kilométernyire (Vámospércsen) táborozó zömét *azonap* már nem zavarhatta meg. Kivált pedig akkor nem, ha a visszahúzódó magyar hadtest valami célszerű oldalállást foglal el.

Nagy-Sándor védői azt mondják, hogy engedelmes katonai léte, szóról-szóra teljesítette a Görgeytől kapott parancsot s ennek adta meg az árát. Ilyesmivel azonban kár előhozakodni, mert ha Nagy-Sándor csakugyan vakon akart engedelmessé válni, akkor miért vitte a Nyíradonyból kapott

³³ *Steier* Lajos legújabb művében (Haynau és Paskievits: II. 58—59. l.) a debreceni ütközetről ezt olvassuk:

„Nagy Sándor jelentést küldött Görgeynek és 2-án hajnalban bevezette hadtestét Debrecenbe. Görgeynek Nagy Sándorhoz intézett parancsára vonatkozólag két, egymással homlokegyenest ellenkező adat létezik. Az egyik szerint Görgey megparancsolta Nagynak, hogy ha Debrecenben oroszok vannak, vonuljon vissza a III. és VII. hadtesthez; ha nincsenek még ott az oroszok, állítsa fel seregét a Hortobágy felé csatarendben, várja be az oroszokat és harcolva vonuljon vissza Berettyóújfalun át Kismarjára, a sereg zöméhez. A másik adat szerint Görgey Pongrácz István alezredes útján megparancsolta, hogy az I. hadtest támadja meg az ellenséget és verje meg. A debreceni vereségtől terhelt Nagy Sándor és Görgeynek ellenségei, természetesen a második adatra támaszkodnak, holott akárminő parancsot kapott is Nagy Sándor, látván az orosz túlerőt, a győzelem lehetetlenségét, nem lett volna szabad csatába bocsátkoznia. A debreceni csata csakis Nagy-Sándor könnyelműségéből, hanyagságából és nagyravágásából keletkezett.“

Erre csak a következő megjegyzésem van:

a) Olyan parancsot, hogy az I. hadtest harcolva vonuljon vissza Kismarjára, Görgey nem adott ki. Egy ilyen parancsból az következett volna, hogy Nagy-Sándor Debrecen és Kismarja között ismételtten vesse meg a lábát. Ilyesmirel azonban szó sem volt s Nagy-Sándort nem is irányította Kismarjára Görgey.

b) Az oldalvédelemre rendelt seregrésznek az időnyerés, az ellenség megállításának feladata, nem pedig a győzelem kivívása.

c) Nagy-Sándor „*könnyelműsége, hanyagsága és nagyravágása*“ helyett inkább a „*vigyázatlanság*“ szót használnám. A felelősség különben együttesen terhelt a hadtestparancsnokot és vezérkari főnökét.

211. sz. parancsot haditanács elé s miért bocsátotta szavazásra, hogy szót fogadjanak-e vagy sem?

Ismétlem, a 211. számú rendelkezés elszietett fogalmazása joggal kifogásolható, de azért mégse volt közvetlen oka Nagy-Sándor teljes kudarcának. Ezt kétségtelenül elkerülhette volna, ha:

1. Kellő felderítésről gondoskodva, kipuhatolja, hogy hol van, mit csinál és mekkora az ellenség?

2. Ha alkalmas védőállást szemel ki.

3. Ha a harcot a kellő pillanatban abbahagyja. Természetes, hogy annak felismeréséhez, hogy a harcot mely pillanatban szakítsuk meg, biztos taktikai érzék kell.

A debreceni ütközetben a három feltétel közül egyik se teljesült. Hogy az elkövetett múlasztásokat megállapíthassuk, lássuk, Pongrácz augusztus 2-án kelt jelentése nyomán,³⁴ hogy mi is történt akkor reggel, fél nappal a döntő ütközet előtt?

Mikor az I. magyar hadtest, körülbelül hajnali 3 óra tájban, Hadházárról a debrecen-balmazújvárosi úthoz ért, az ú. n. Látókép-csárdánál³⁵ már oroszok voltak, vagyis a magyaroktól csak 7 kilométer távolság választotta el őket.³⁶ Még a kora reggeli órákban („in aller Früh“) némi orosz csapatok nyomultak előre, de a magyar előőrsökkel vívott rövid tűzharc után, újból a kukoricásokba húzódtak vissza. Reggel 8 órakor, amikor Pongrácz ezt a jelentést írta, már minden csendes volt.

Nyilvánvaló, hogy ez a lanyha támadás pusztán felderítés végett történt. Mihelyt az oroszok meglátták amit látni akartak, eltűntek az őket jól leplező kukoricaerdőben.

Egy orosz fogoly vallomása szerint, a Tiszán átkelt haderő 32.000 főből állott, ebből azonban állítólag csak 15.000 vonult Debrecen alá. Az I. hadtestnek — Korponay hozzácsatlakozott különítményével együtt — 10.365 embere és 43 ágyúja volt. De ebből le kellett számítani Korponay csapatainak harcera alkalmatlan részét, azaz 2550 embert. Maradt tehát mint harcoló állomány 7815 ember. Nagy-Sándornak ilyenformán életbevágó érdeke volt, hogy alapos felderítés útján megtudja, nem áll-e akkora ellenséges haddal szemben, amely az ő hadtestét könnyűszerrel összeroppanthatja? Ez a felderítés azonban nem történt meg.

Az I. hadtest, a hajnali órák óta, tétlenül állott a helyén,

³⁴ VII. Függelék.

³⁵ Ma is megvan. Mellette metszi át a Debrecen—füzesabonyi vasút az országhatárt.

³⁶ Korponay jelentése szerint (III. Függelék.) már augusztus 1-én is Debrecen alatt érkelt az orosz lovasság.

mialatt a Balmazújváros felől érkező orosz hadosztályok zavartalanul készültek a harcra a kukoricások mögött, amely minden mozdulatukat elfedte a magyarok szeme elől. Pedig a reggeli csetepaté vége és a délutáni ütközet kezdete között, bőségesen volt rá idő, hogy Nagy-Sándor felderíttesse, mi történik a függöny mögött? Ezt a múlástást semmivel se lehet utólagosan igazolni, vagy mentegezni.

Pongrácz az oroszok erejéről kezdetben csak annyit tudott, amennyit az előbb említett fogoly vallott. Egy későbbi kémjelentés már 40.000 oroszról szólt.³⁷ Pongrácz *látszólag* nem ijedt meg az ellenségtől, ezért nem találunk jelentésében semmi célzást arra, hogy az ő kívánságára elrendelt harc talán balul is végződhetnék. Ez a bizakodó felfogás nyilatkozott meg abban is, hogy a tisztek egy része gyanútlanul és gondtalanul bement a városba fürödni és ebédelni, holott — ilyen bizonytalan körülmények között — senkinek se lett volna szabad a helyét elhagynia.³⁸ Sőt a hanyagság és nemtörődomség olyan nagy volt, hogy délután a magyar előőrsök már csak akkor vették észre az ellenség előnyomulását, amikor annak lovassága megrohanta őket.³⁹ Ilyen csúnya meglepetésnek nem lett volna szabad megessenie.

Súlyos hiba történt az állás megválasztása körül is.

Pongrácz szerint⁴⁰ Görgey azt kívánta, hogy az I. hadtest a debrecen-balmazújvárosi országút *mindkét oldalán* (à cheval der Strasse) foglaljon állást, arccal Balmazújváros felé. Ilyesmit azonban nem szokás, de nem is lehet, egy hadtestnek parancsolni, mert a hadseregparancsnok nem ismerheti apróra az illető vidék térszínviszonyait, tehát nem cövekelheti ki vaktában az állást.

De láttuk, hogy a harcot elrendelő 211. sz. rendelkezésben nincs is a védőállás így kicirkalmazva. Ott csak annyit olvashatunk, hogy az I. hadtest Debrecennél, „*gegen Ujváros*“, foglaljon állást, amely tehát az országút egyik, másik, vagy mindkét oldalán is lehetett. Vagyis Nagy-Sándornak az állás megválasztásában szabad keze volt. A hadtest azonban, mint tudjuk, csakugyan „à cheval der Strasse“ állott az ütközetben s Pongrácz, 18 év elmúltával, már úgy emlékezett reá, hogy ezt Görgey parancsolta meg.

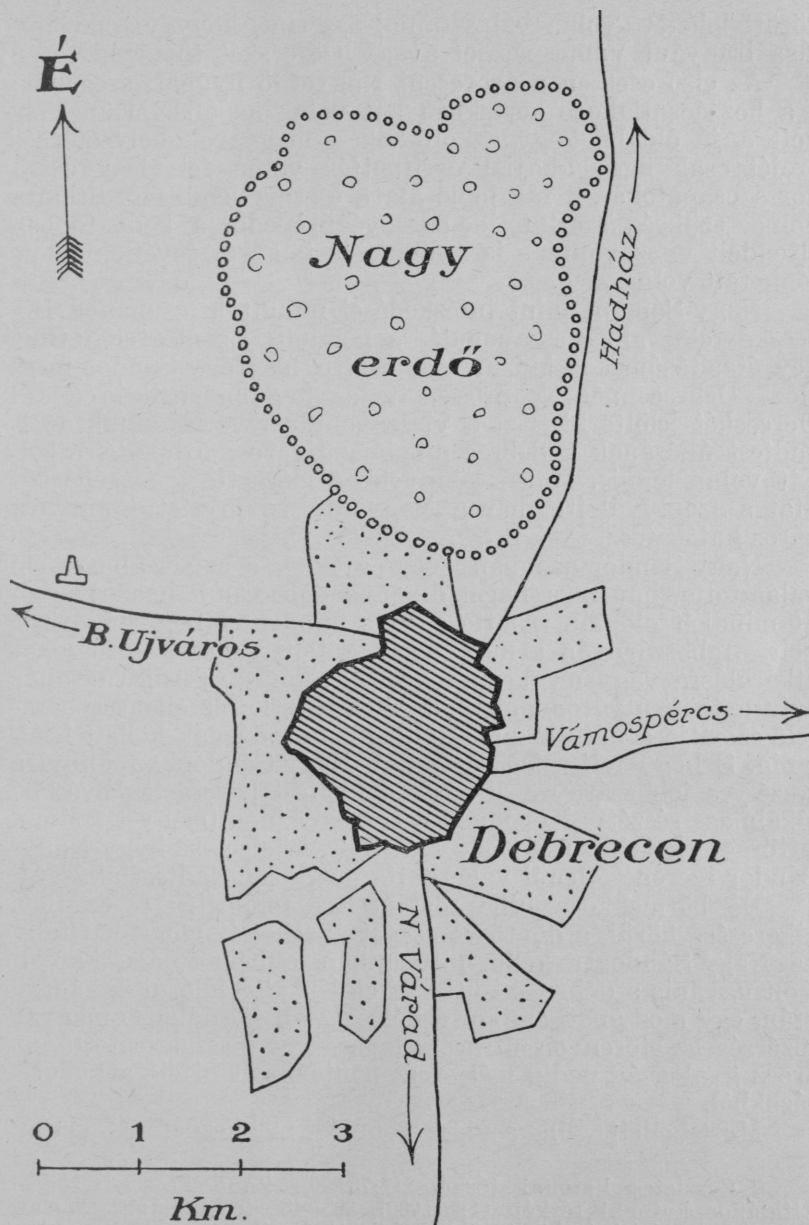
Arra a kérdésre, hogy hol kellett volna Nagy-Sándornak a harcot elfogadnia? — azt válaszolhatjuk, hogy két állás

³⁷ IX. Függelék.

³⁸ A debreceni csatátér a „Bika“ vendégfogadótól több mint négy kilométernyire van.

³⁹ *Máriássy*: I. h.

⁴⁰ *Hon*: I. h.

2. vázlat.

között lehetett volna választania, aszerint, hogy visszavonulása irányául Vámospérecet avagy Derecskét tűzi-e ki.⁴¹

Az első esetben a debreceni Nagyerdő nyugati szegélyén s a hozzácsatlakozó kertekben lett volna az állás. Ennek az volt a jó oldala, hogy az oroszok a magyarok helyzetét és erejét csak ügyyel-bajjal deríthették volna fel; Nagy-Sándor a csapatokat, a fák leple alatt, észrevétlenül mozdíthatta volna, szükség szerint, ide-oda, végül pedig a kellő időben elrendelt visszavonulás is rendben és talán észrevétlenül történhetett volna meg.

Nagy-Sándor, mint intézkedései mutatták, csupán a Derecske felé való visszavonulásra gondolt. Ez megfelelt Görgey útasításának is, aki, arra az esetre, ha Nagy-Sándor megelőzi Debrecennél az oroszokat, a további menet céljául Derecskét jelölte ki. Ezt a visszavonulást véve alapul, az I. hadtest állásának a debrecen-balmazújvárosi úttól *délre* kellett volna lennie. Innen könnyebben elérhette a nagyváradi utat s azonkívül itt már a Nagyerdő se érezte annyira káros hatását.

Nagy-Sándor azonban se az egyik, se a másik állást nem választotta, hanem a harmadikat, a debrecen-balmazújvárosi út mindkét oldalán. Előtte sűrű s mindent elfedő kukoricás volt. Jobbszárnyán a meg nem szállott s így az oroszokat átkarolásra vagy megkerülésre csalogató Nagyerdő. Az állás háta mögött a város, amelynek utcáiban, ha az ellenség arra felé szorítja a hátrálókat, feltétlenül torlódásnak kellett beállania. S hogy teljes legyen a baj, Nagy-Sándor az annyira veszélyes jobbszárnyra állította a hadtest harcra legkevesebb alkalmas részét: Korponay ezredes különítményét. Maga a Görgeyt keményen támadó Máriássy is beismeri, hogy Nagy-Sándor szerencsétlenül választotta meg az I. hadtest állását.⁴²

De bármekkora hiba történt is a felderítés és az állás kikeresése körül, a döntő vereséget el lehetett volna háritani, ha Nagy-Sándor a kellő pillanatban abbahagyja a harcot. Volt ugyanis a debreceni ütközet elején, alig félórai ágyúharc után, egy mozzanat, amikor a kétségkívül jól dolgozó magyar tüzéség az előrenyomult orosz lovasságot visszaszorította, az orosz gyalogság pedig még csak bontakozott kifelé a kukoricásokból.

Most kellett volna a visszavonulást megkezdeni. Máriássy

⁴¹ Részletes katonai térkép (1:75.000). Zone 15. Col. XXV. Általános katonai térkép (1:200.000), 39°—48°. Továbbá: 2. vázlat. Az ütközet térképét közli többek között *Breit* i. m. III. k. egyik mellékletén; úgyszintén *Gracza* is. (A magyar szabadságharc története: III. 65. l.)

⁴² I. h.

figyelmeztette is reá Nagy-Sándort, de ez nemcsak hogy a hátrálást el nem rendelte, hanem Máriássy hadosztályát még ellentámadásra is indította. Ennek azonban, elegendő tartalék hiányában, nem lehetett kellő nyomatéka és így sikere se. Különben is már végrehajtása közben beállott a veszedelem a jobbszárnyon, majd a középben is, amivel az ütközet sorsa helyrehozhatatlanul el is dőlt.

Más kérdés az, hogy vajjon az oroszok helyesen jártak-e el a debreceni ütközetben? Erre, minden nagyobb fejtörés nélkül, a leghatározottabban „nem“-mel kell válaszolnunk.

Bármilyen homályosan látta is Paskiewitsch a helyzetet, annyit mégis csak tudnia kellett, hogy a felsődunai magyar hadsereg azért vonul dél felé, hogy a Szegednél gyülekező másik hadsereggel valahol egyesülhessen. Ezt tudva, a debreceni főtámadásnak az I. magyar hadtest déli (bal-) szárnya ellen kellett volna — átkarolás alakjában — irányulnia, hogy a Derecske felé való visszavonulás meggyorsuljon. De Paskiewitsch még többet is tehetett volna. Anyi lovassága volt ugyanis, hogy azzal a délelőtti folyamán Debrecenét megkerülve, a városból nyugat felé induló utakat is könnyűszerrel elzárhatta volna. Ha ezt megeselekszi, Nagy-Sándor hadteste vagy megsemmisül, vagy foglyulesik.⁴³

Paskiewitsch nem aknázza tehát ki eléggé a helyzetet s ennek következményeként az I. magyar hadtest, ha súlyos veszteség árán is, kisiklott a körme közül s Görgeyhez csatlakozhatott.

A felsorolt hibákból és mulasztásokból tehát kitűnik, hogy a nyíradonaji főhadiszállás 211. sz. rendelkezéséből, annak

⁴³ A magyar hadtest visszavonulásának az arcvonallal párhuzamosan délfelé, vagyis a balszárny irányában, kellett történnie. Azonban itt, a legkényesebb helyzetben se állott be semmiféle veszedelem, még pedig a 2. orosz (könnyű) lovashadosztály érthetetlen magatartása következtében.

Ez a hadosztály — Glasenapp altábornagy parancsnoksága alatt — az orosz harcvonal jobb szárnyán állott, a kozákokkal együtt. Helyzetparancsolta feladata az volt, hogy a magyar hadtest visszavonulását a Derecskén át Váradra menő országúton megátolja.

Ha ez a hatalmas lovastömeg (2 huszár- és 2 dzsídásereg) a megvert és rendetlenül hátráló magyar hadtest útjába áll: úgy szétszórhatja, hogy azt senki többé össze nem szedi. Ez azonban nem történt meg.

Az így megesegett súlyos hibát minden hadtörténetíró észrevette de valódi okát egyik sem tudta kideríteni. Maga Glasenapp egy hosszabb védőiratban próbálja tisztára mosni magát a még 1849-ben ráolvasott vádtól. Ez az írás szintén megvan a bécsi hadilevéltárban. (F. A. der k. k. Hauptarmee, 1849. fasc. XIII. Nr. 23.) Ámde ebből se tűnik ki semmi, Glasenapp meg se érthető tétovázásán kívül.

*helyes végrehajtása esetén, még nem következett volna okozatként a katasztrófaszerű vereség.*⁴⁴

IV.

A második vádpont csattanó bizonyossága annak, hogy a magyar ember irtózik a térképtől és a körzötől s nem tud, vagy nem is akar, a térrel, az idővel és az emberi erővel, számítani. Azok, akik Görgeyt azzal vádolják, hogy készakarva nem segítette meg Nagy-Sándort, pedig megtehetette volna: úgy vetik oda ezt az állítást, mintha Vámospércstől csak egy séta lenne a debreceni csatater. Pedig ha kezdőpontul Vámospércs templomát, végpontul a csatater közepétáját vesszük s az utat minden hajlásával együtt lemérjük, 25 km lesz az eredmény.

A felsődunai hadsereg, immár harmadik hete, csaknem folytonosan hátrált; ki volt tehát merülve alaposan.⁴⁵ Augusztus 2-án a II. és VII. hadtest, Nyíradonytól Vámospércsig, már 20 kilométer utat tett meg. Ha onnan az I. hadtest támogatására mindjárt délután tovább indul, akkor az aznapi út 45 kilométer lett volna, amit ez az elcsigázott két hadtest, az augusztusi forróságban, nem bírhatott meg, kivált ha a menet végén még harcolnia is kellett.⁴⁶

De tegyük fel, hogy meghírta s Görgey — ebben biza-

⁴⁴ Hogy a debreceni ütközet eredményéről milyen hamis hírek keltek szárnyra, azt legjobban Kossuth következő sorai tanúsítják: „... Várszegi irodaigazgatóm éjfélkor érkezvén Vársárhelyről, Nyeregyártó ottani katonai parancsnoktól vett hír nyomán Görgey Újvároznál a muszka sereget megvervén, ez annak következtében Tiszafüreden át a Tiszántúlra visszavonult.“ (Kossuth a hadügyminiszternek: Mezőhegyes, 1849 aug. 2. — *Orsz. Levéltár*: H. T. 1849—D. 751.)

A dátum feltétlenül hibás, mert a debreceni ütközet híre aznap már nem érkezhett Hódmezővásárhelyen át Mezőhegyesre. Vagy csak valami, meg se történt, ütközetről van szó!

⁴⁵ Pongrácz is azt írja (*Hon.*: i. h.), hogy az I. hadtest nagyon fáradt volt. Ugyanilyen fáradt lehetett a másik kettő is.

⁴⁶ A magyar sereg Nyíregyházától Debrecenig (Vámospércsig) 3 menetben mindössze 50 (56) km. utat tett meg. Egy-egy menetre tehát átlag csak 17 (19) km. esik.

Ne tévesszen meg senkit, hogy az augusztus 1-én Újfehértóról Hadháza érkezett I. hadtest még aznap este tovább is ment, mert:

a) Újfehértótól Debrecenig csak 34 kilométer az út, tehát $2\frac{3}{4}$ órajárással kevesebb, mint a Nyíradony—Vámospércs—debreceni.

b) Az I. hadtest egy fél napig pihent Hadházon.

c) Nem a délutáni forróságban, hanem éjjel ment tovább Debrecenbe.

kodva — a Debrecennél eldőrdült első ágyúlövésre⁴⁷ tüstént útra kelt az egész hadsereggel. Természetes, hogy mindez képtelenség, de azért csak számítsuk ki, hogy délután 2 órakor Vámospércsről elindulva, mikor ért volna a csatatérre?

Tudjuk nagyon jól, hogy valamely nagyobb seregettest, hosszabb meneteknél, csak 4 kilométer utat tehet meg óránként. Ennélfogva, ha Görgey minden közbeszúrt pihenő nélkül tudta volna is lemorzsolni a két hadtesttel Vámospércsről a debreceni csatatérig az utat, seregének éle csak 6¼—6½ óra mulva ért volna a harc színhelyére, vagyis esti 8 óra 15 és 8 óra 30 perc között.⁴⁸ A két hadtest felvonulása tehát az éjjeli órákba nyúlt volna.⁴⁹

Amde a debreceni ütközetnek délután 4 óra 30 perckor, vagy legkésőbb 5 órakor, már vége volt. Nagy Sándor menekülő hadtestét megállítani és rendbeszedni, vagy éppen visszafordítani, aznap már nem lehetett. Vajjon mit tehetett volna Görgey agyonhajszolt két hadteste, az oroszok Debrecen alá küldött, kevésbé fáradt, 5 gyalog és 2½ lovas hadosztályával szemben? Kétségtelen, hogy Paskiewitsch a III. és VII. magyar hadtestet is tönkrevverte volna.⁵⁰ Nagy Sándoron tehát nem segített, de hadseregének annál többet ártott volna Görgey, ha Vámospércsről Debrecenbe siet.

Megtörténhetett volna azonban az is, hogy Nagy Sándor Debrecennél csak az orosz főszereg előretolt gyöngébb részeivel ütközik meg, amely esetben azokat, minden támogatás nélkül is, visszaverheti. Nem lett volna-e oktalanság, ha Görgey megteszi két hadtestével a 25 km utat, melynek végén az sül ki, hogy az egész hajsza fölösleges volt? Görgey se Nyíradonyban, se Vámospércsen, nem tudhatta, mekkora orosz haderő vonul a Tiszától Debrecen felé, nem tudta tehát azt se, hogy harc esetén az I. hadtest győzhet-e, avagy

⁴⁷ Délután 1 óra 55 perckor.

⁴⁸ Az I. hadtest a Hadház—debreceni (18 km.) utat 5 óra alatt tette meg, vagyis átlag 3½ km. óránkénti sebességgel haladt.

⁴⁹ Az akkoriban használatos hadműveleti térkép, Lipszky János huszárezredes „*Mappa Generalis Hungariae*” című, 1806-ban készült, 12 lapból álló térképe volt, amelynek javított újabb kiadása 1849-ben jelent meg. Mértéke kb. 1:450.000, pontosabban: 4¼ bécsi hüvelyk = 7 osztrák mérfölddel.

Ezen a térképen Vámospércsnek Debrecen nyugati szélétől légvonalban számított távolsága 2¼ mérföld, vagyis 19 kilométer. Csaknem ötórás szakadatlan menet. Ezt Görgey vezérkara is tudhatta.

⁵⁰ A Debrecennél harcolt orosz hadsereg 80 zászlóaljából és 70 lovasszázadból állott (280 ágyúval), ellenben a III. és VII. magyar hadtestnek együttvéve is csak 21 zászlóalja, 29 lovasszázada és 76 ágyúja volt.

elbukik? (Ezt Nagy Sándorék sokkal jobban tudhatták, mert ők voltak közelebb az ellenséghez.) Az a bizonyos „Irány az ágyúszó!” régibb időben sok, vaktában végrehajtott, utóbb haszontalannak bizonyult, ide-oda menetnek volt a szülőke.

Itt, a most tárgyalt esetben, a stratégiai feladat is a leg-határozottabban ellene szólott annak, hogy Görgey, az egyenes útról letérve, fokozza a Hernád vonalán máris beállott nagy késést és ezzel még jobban elodázza azt az időt, amikor a felsődunai hadsereg a délmagyarországgal egyesülhetett.⁵¹ Különben is az I. hadtestnek, mint oldalvédő hadoszlopnak, az volt a rendeltetése, hogy a hadsereg zömének zavartalan továbbvonulását biztosítsa. *Ennélfogva nem az I., hanem a III. és VII. hadtest volt az oltalmazandó fél.*⁵²

*

De hagyjuk ezeket az elméleti fontolgatásokat s vegyük elő újra a debreceni ütközetre vonatkozó okmányokat. Ismét csak Pongrácz, augusztus 1-én délelőtt 1/2 10 órakor és augusztus 2-án reggel 8 órakor írott, jelentésére hivatkozom.

Nagy-Sándor vezérkari főnöke augusztus 1-én kétségtelenül úgy látta a helyzetet, hogy az I. hadtest minden nagyobb kockázat nélkül ütközhetik meg az oroszokkal, mert különben el se hihető, hogy a harcot javasolta volna. A mi szempontunkból azonban az a legfontosabb, hogy *Pongrácz a várható ütközethez egyáltalán nem kért segítséget*, bárha — saját bevallása szerint — nem tudta, mekkora erővel közelednek az oroszok. Görgey főhadiszállása tehát ennek az írásnak a hatása alatt állott mindaddig, amíg valami újabb híradás mást nem mondott.

Pongrácz másnap (augusztus 2-án) reggel 8 órakor, már a debreceni csatatérről írja jelentését, de láthatja belőle bárki, hogy semmiféle célzást nem tett a netalán várható kudarcra. Sőt látszólag bizakodva írja, hogy minden intézkedés megtörtént az oroszok méltó fogadására. *Nem kér segítséget, vagy újabb intézkedést, ebben a jelentésben se.* Ez az,

⁵¹ Görgeynek már csak azért is sietnie kellett a Berettyóhoz, mert lövészere fogytán volt s itt remélte megkaphatni azt a pótlást, amelyet a hadügyminisztertől kért. (*Görgey a hadügyminiszternek: Nyíregyháza, 1849 júl. 30. — K. A. F. A. der ung. Ins. Armee 1849. Fasc. VII. Nr. 390.*) — A déli hadsereggel való egyesülésnek, mint tudjuk, a Maros vonalán kellett volna megtörténnie. Amde a déli hadsereg élén álló Dembinszky, már csak a Magyarországból való menekülésre gondolva, Arad helyett Temesvár felé hátrált a szőregi (aug. 5.) veszített csata után.

⁵² A két menetvonal egymástól való nagy távolsága világosan mutatja, hogy Görgey, legalább a III. és VII. hadtestet minden veszteség nélkül akarta Aradra vezetni.

inkább megnyugtató, mint nyugtalanító, jelentés aznap délbén már Vámospércsen lehetett.

Az ütközet alatt nem írt Pongrácz semmit, mikor azonban a döntés megtörtént s az oroszok az I. hadtestet szétverték, hírt adott róla Görgeynek, még pedig 3 példányban.⁵³ Ez a jelentés alkalmasint már az esti órákban kelt és egy példányban el is jutott Görgeyhez, de csak augusztus 3-án.

A VIII. függelékben teljes szövegével közlöm ezt az írást is, amelyben *egy szó sincs a várt, de elmaradt, segítségről*. De erre talán azt mondhatná valaki, hogy Pongrácz sietve írta ezt a jelentést s nem ért rá efféle kitérésekre. Ez igaz lehet, de itt van egy másik okmány, Nagy-Sándor, augusztus 6-án írott, *részletes* jelentése.⁵⁴

Ebben eléggé behatóan ír mindenről, ennél fogva, *ha az lett volna a meggyőződése, hogy a csatavesztést Görgey elmaradása okozta, akkor bizonyára nyomatékosan hangoztatta volna ezt a különösen fontos mentőkörülményt*. De nem tette, mert akkor még ő maga se hitte. Csak később érlelődött meg benne az a gyanú, hogy Görgey szántsándékkal nem támogatta őt, pedig közelében volt s így meg is tehetné volna. Az aradi haditörvényszék előtt, 1849 augusztus 27-én, ugyanis ezt mondja:

„Wir marschierten weiter, hatten noch zwey Affairen, bei Miskolz und Debrezin, wo ich in letzterer Affaire allein mit 8000 Mann gegen die ganze russische Hauptkraft kämpfen musste und bald aufgerieben worden wäre, *ungeachtet Görgey mit den übrigen zwei Armee-Corps in der Nähe stand, ohne mich unterstützt zu haben.*“⁵⁵

Látszik, hogy Nagy-Sándor maga se tudta, vagy már elfeledte, milyen messze van a debreceni csatától Vámospércs, mert 25 kilométer bizony nem „Nähe“, kivált az előbb már vázolt körülmények között.

Ennyi az, amit a második vádpontra vonatkozóan, részint a bécsi hadilevéltár hadműveleti irataiból, részint a

⁵³ K. A. F. A. der ung. Ins. Armee. 1849. Fasc. VIII. Nr. 11. (VIII. Függlék.)

⁵⁴ K. A. F. A. der ung. Ins. Armee. 1849. Fasc. VIII. Nr. 12. (IX. Függlék.)

⁵⁵ Nagy-Sándor vallomása az aradi haditörvényszék előtt, 1849 aug. 27. (K. A. 1849. Untersuchungsacten der ung. Insurgentenföhrer. Fasc. I.)

Görgey Armin semmit se mond a debreceni ütközetről, az aradi haditörvényszék előtt tett terjedelmes vallomásában. (K. A. Wien: K. k. ausserord. Kriegsgericht Arad. 1849. Fasc. 2/171.)

Érdekes volna ismernünk Pongrácz vallomását is; ez azonban már nincs meg az aradi haditörvényszék iratai között, pedig az iratjegyzék tanúsága szerint ott kellett lennie.

magyar hadsereg helyzetéből, meg lehet állapítani. További következtetésekbe, vagy éppen találgatásokba, nem bocsátkozom, nehogy az eddigi szilárd alapról ingatag talajra csúszszam. Azt azonban így is ki merem mondani, hogy *Görgey még akkor se segíthetett volna Nagy-Sándoron, ha az első ágyúlövésre, mindkét hadtestével, tüstént Debrecen felé indul; továbbá azt is, hogy Nagy-Sándorék ezt a segítséget se idejekorán, se későn, nem kérték, tehát nem is számíthattak rá.*⁵⁶

*

Amikor a debreceni ütközetről szóló hivatalos iratok a kezembe jutottak s közlésüket elhatároztam, „a bíboros magyar Cicero“ — Pázmány Péter — egyik mondása lebegett előttem: „Aki az igazságot szereti, eltökélje magában, hogy senki kedvéért vagy barátságáért a megismert igazságot hátra nem teszi.“

Böles mondás, de éppen szabadságharcunk krónikásai közül fogadták meg legkevesebben. A valamilyen irányban gyökeret vert elfogultság, sokakat gátolt abban, hogy a megtalált és megismert igazságot nyíltan meg is mondják. Holott annak kiderítése minden történeti kutatásnak legfőbb célja s a történelem csak akkor lehet tanítómesterünk, ha az igazságot tárja elénk s nem amit el lépten-nyomon, egyes szereplőknek vagy a nemzeti hiúságnak talán hízolgó, de végső eredményükben mindig káros valótlanosságokkal.

FÜGGELÉK.

I.

A hadseregpáncsnokság az I., III. és VII. hadtestnek:

Szerencs, 1849 július 28.

Kriegsarchiv Wien: Feldakten der ung. Ins. Armee 1849. Fasc. VII. Nr. 353. (Eredeti fogalmazvány, félíven, kézjegy és aláírás nélkül. Második oldalára a következő számok vannak írva: Concept Nr. 208. Alatta [vörös tintával]: Szerencs 28./7. 49. Nr. ^{1931/2} Op
A lap közepe táján: Nr. 283.)

⁵⁶ *Steier Lajos* helyesen állapítja meg (i. m.: II. 62. l.), hogy *Görgey* nem érkezhett volna kellő időre Debrecenbe, de — mint az annyiszor idézett 211. sz. rendelkezés bizonyítja — téved abban, hogy *Nagy-Sándornak* nem volt szabad harcha bocsátkoznia.

Marschdisposition.

Nr. 208.

Szerencs, am 28. Juli 1849.

Der Feind hat die Theis bei Tisza-Füred überschritten sonach ist das Halten der oberen Theislinie unmöglich geworden, und die Hauptaufgabe bleibt uns mit der Südarmee und der Regierung so bald als möglich zu vereinigen.

Es haben daher das 3. und 7. Armeecorps noch im Laufe der heutigen Nacht die Theis bei Tokay zu passieren und bei der Puszta Vaskapu, auf dem Wege nach Nyiregyháza gelegen, ein Bivouaque Front gegen Nyiregyháza zu beziehen. Das 3. Armeecorps macht die Avant-garde und bezieht das Bivouaque links von der Strasse, das 7. Armeecorps tritt den Marsch nach Tokay aus der Stellung an der Tarealer Strasse um 2 Stunden später an und bivakirt bei Vaskapu rechts von der Strasse.

Das I. Armeecorps verlässt die Stellung bei Legyes-Bénye 3 Stunden nach dem Abmarsch des 7. Armeecorps; stellt die 1. Armee Division à cheval der Strasse nach Kerestur auf den Höhen hinter dem Wirtshause Zombori kettős; die andere Armee Division auf den Höhen längs der Strasse nach Tarczal und bleibt in Gefechtsverfassung, um den allenfalls nachdrängenden Feind empfangen und von dieser haltbaren Position aus zurückwerfen zu können. In dieser Stellung wird es den Befehl zum Rückzug über die Theis *schriftlich* erhalten und darf dies unter keiner Bedingniss — bei persönlicher Verantwortung des H. Corps-Comdten — eher verlassen.

Sobald das 3. und 7. Armeecorps die Theis passirt haben, und der Befehl zum Rückzug an das I. Armeecorps gelangt, zieht sich die à cheval der Keresturestrasse stehende Armee-Division auf dem Wege neben dem alten Kastell über Keresztur nach Tokay, und die an der Tarealerstrasse stehende Armee-Division über Tarczal nach Tokay zurück. Die Arrieregarden dieser beiden Armee-Divisionen haben sich in der inne gehabt Stellung noch einige Zeit zu behaupten; müssen sich auf dem Rückzuge selbst so oft als möglich stellen und dürfen nicht eher die Stadt betreten, als bis die beiden Colonnen des I. Armeecorps die Theis passirt und jenseits der Theis gegen Tokay, zur Vertheidigung der Brücke Stellung nehmen. Erst dann ziehen sich die beiden Arieregarden schnell durch die Stadt, zerstören nach ihrem Übergang die beiden Brücken über die Theis, und rücken alsdann zu ihren Colonnen ein. In dieser Stellung kocht das I. Armeecorps ab und nimmt die folgende Marschrichtung.

Am 29. July.¹

Das 3. Armeecorps als Avantgarde und das 7. Armeecorps von Vaskapu nach Nyiregyháza. Der Ab-

¹ *Ez a dátum, az alább következőkkel együtt, egy nappal későbbre lett (ceruzával) kijavítva. Ez a változtatás azért vált szükségessé, mert a hadsereg nem 29-én, hanem csak 30-án ért Nyiregyházára.*

marsch beider Armee-Corps 2 Stunden nach dem Eintreffen bei Vaskapu. Das I. Armee-Corps nach dem Abkochen von Rakamaz nach Nyiregyháza, bezieht daselbst das Bivak vor dem Orte mit der Front gegen Tokay

Armee-Hauptquartier — Nyiregyháza.

Am 30. July.

- 3. Armee-Corps und
- 7. Armee-Corps von Nyiregyháza nach Nagy-Kálló
- 1. Armee-Corps von Nyiregyháza nach Uj-Fehértó
- Armee-Hauptquartier nach Nagy-Kálló.

Am 31. July.

- 3. Armee (Corps) und
- 7. Armee-Corps von Nagy-Kálló nach Nyir-Adony
- 1. Armee-Corps von Uj-Fejértó nach Hadház
- Armee-Hauptquartier nach Nyir-Adony.

Am 1. August.

- 3. und 7. Armee-Corps von Nyir-Adony nach Vámos-Péres
- 1. Armeecorps von Hadház nach Debreczin
- Hptq. Vámos-Péres.

Am 2. August.

- 3. und 7. Armee-Corps von Nagy-Léta nach Kis-Márja.
- 1. Armee-Corps von Debrecin nach Derecske
- Hptq. — Nagy-Léta.

Am 3. August.

- 3. und 7. Armee-Corps von Nagy-Léta nach Kis-Márja
- 1. Armee-Corps von Derecske nach Berettyó-Ujfalu
- Hptq. — Kis-Márja.

Die Wägen der Hauptmunitionsreserve und die Brückenequipagen marschieren hinter dem 3. Armeecorps. *Alle* Bagagewägen und eigenen Equipagen, ausser denen der Herrn Stabs-offiziere und Generale und mit Ausnahme jener des Armeestabs, werden morgen den 29. July in Rakamaz gesammelt und unter Bedeckung der Truppen des H. Generalen Knesich auf einen rückwärtigen Seitenwege ihrem betreffenden Armee-Corps in der letzten Marschstation zugeführt. Dieser Anordnung darf sich bei strängster Verantwortung *Niemand* widersetzen.

Alle Märsche bei denen die Aufbruchsstunde nicht eigens angegeben ist, sind Punkt 5 Uhr früh anzutreten.

Der Feind steht den Colonnen in der rechten Flanke, was zur Sicherung des Marsches, der immer vom linken Flügel der Aufstellung Front gegen T. Füred zu beginnen hat, und zur Sicherung der Bivaks noch einmal erinnert wird.

II.

Korponay ezredes Görgeynek: Debreczen, 1849 augusztus 1. (*K. A. Wien: F. A. der ung. Insur. Armeé 1849. Fasc. VIII. Nr. 7.*)

An den Herrn Feldmarschall Lieutenant von Görgey!

Die aus Gross Wardein kommende Reserve Munition befindet sich auf dem Wege hieher, wollen Hochdieselben hinsichtlich derselben die geeigneten Verfügungen treffen.

Der Feind ist bekanntlich gestern in Ujváros eingezogen. Meine ausgesendeten Kundschafter u. Patrouillen beobachten ihn fortwährend u. ich werde nicht unterlassen über alle Bewegungen desselben Herrn Feldmarschall Lieutenant fortwährends Bericht zu erstatten.

Die grosse Hortobágy ist leer vom Feinde. Das Märchen von den erwähnten 40.000 Hussaren ist mir ein ganz fremdes, auf Irrthum beruhendes Gerücht, denn ich habe nur 4000 angegeben.

Debreczin, am 1. August 1849.

Korponay m. p. ezredes.

III.

Korponay ezredes Görgeynek: Debreczen, 1849 augusztus 1. (*K. A. Wien: F. A. der ung. Ins. Armeé 1849. Fasc. VIII. Nr. 5.*)

Herr Feldmarschalllieutenant!

Die feindlichen Vorposten und Patrouillen streifen schon bis unter Debreczin. Ich habe ein Streif Commando gegen Ujváros ausgesandt der berichtet dass starke Cavallerie und Infanterie Massen von Ujváros heraus debouchirten. Die Stärke des Feindes gibt ein russischer Gefangener auf 32.000 Mann an.

Debreczin, 1/8. 1849.

Korponay m. p. ezredes.

IV.

Korponay ezredes Görgeynek: Debreczen, 1849 augusztus 1. délután 6 óra. (*K. A. Wien: F. A. der ung. Ins. Armeé 1849. Fasc. VIII. Nr. 6.*)

Herr Feldmarschalllieutenant!

So eben erhalte ich die hier beigeschlossene Nachricht die unsomehr autentisch zu sein scheint da mir ein Spion des Regierungs Commissairs Luzsenszky eben jetzt dasselbe berichtet.

Debreczen 1/8. 849. 6 Uhr Abends.

Korponay m. p. ezredes.

A levél külsején: Debreczen küldi Sámsonba 1849 auguszt. 1-én d. u. 6¼ ór. Sámson vette estve 7¾ órakor s rögtön küldi Adonyba.

V.

Lengyel János hadnagy Burián Pál századosnak: Hajdu-Böszörmény, 1849 augusztus 1. (K. A. Wien: F. A. der ung. Insurg. Armee 1849. Fasc. VIII. ad Nr. 6.)

Az ellenség véletlenül lepett meg bennünket, éjjeli 12 órákor mikor tegnap egész nap Csegén két hidat készítve, azon seregének egy része át is vonult, 11 órákor éjfél előtt jöttek őreink jelenteni, hogy négy muszka a város közelében levő majorban van s a kis hortobágyi hidnál. Ezeknek elfogásáról mig intézkedem, újra hir jön, hogy már a kis hortobágyi koresmát ellepték, Ujfalusi felügyelő biztos épen 12 órákor érkezett a Kodaristól (?) s mig a városházban bent beszélt, egyszer kinéz, már a piac tele orosz katonákkal. A várost körül fogva s rendelkeznek 30.000 részlet szénáról, zabról, 30 szekeres vízfordóról, mint ők mondták, 80.000 emberük érkezik ide s ma itt rostokolni kívánnának, nehezen tudom ki-csempészni e néhány sort de beérkeztökkel is mindeneket tudatni kötelességem leend. Éjfél után 2 óra. Móna (?) jegyző.

Tisztelt Százados ur!

A fentebbi levelet pontban reggeli 7 órákor kaptam Ujvárosról s tudomás és alkalmazkodás végett sietve küldöm.

H. Böszörmény augusztus 1-én 1849.

Lengyel János m. p. hadnagy.

VI.

Pongrácz őrnagy a hadseregparancsnokságnak: Hadház, 1849 aug. 1. (K. A. Wien: F. A. der ung. Insurg. Armee. 1849. Fasc. VIII. Nr. 8.)

1. Armee Corps.

An das Armee Ober Commando

in Nyir Adon.

Hadház den 1. August 1849. ½10 Uhr V. M.

Gefertigter meldet hiemit, dass die Avant-Garde des Feindes in Ujváros gegen Mitternacht zwischen J. 31. u. 1. August eingetroffen ist.

Seine Stärke konnte man durch die ausgesandten Panduren nicht erfahren, gewiss ist aber dass er in Ujváros eingetroffen ist, da mehrere dasselbe Schreiben brachten, was hier beigeschlossen wird, u. ausserdem die Stadt uns dieselbe Nachricht zuschickte.

Ist der Feind wirklich stark u. hat er den Willen, nach Debreczen vor uns anzukommen, was nach aller Wahrscheinlichkeit morgen geschehen könnte, so wäre vielleicht zweckdienlich ihm zuvorzukommen u. heute Nachts dahin zu marschieren, um ihn morgen dort schlagfertig erwarten zu können und daselbst ein Gefecht anzunehmen, wenn er nachrückt.

Man bittet daher schleunigst für jeden eintretenden Fall um die nöthigen Verhaltungen. Schliesslich ersucht man schleunigst um Parolle u. Loosung.

Pongrácz m. p. őrnagy.

Az irat külsején: Nr. 2.

Op.

VII.

Pongrácz a hadseregparancsnokságnak: Debreczen, 1849 augusztus 2. (K. A. Wien: F. A. der ung. Ins. Armee 1849. Fasc. VIII. Nr. 10.)

1. Armee-Corps-Commando.

An Die Central-Kanzlei des General-Quartiermeisterstaabes in Vámspércs.

Debreczen den 2. Aug. 849. 8^h Vorm.

Nach erhaltener Disposition ist das Armee-Corps nach dem Abkochen gestern von Hádáz nach Debreczen marschirt. Bei unserer Ankunft war die Csárda Látókép bereits vom Feinde besetzt; in aller Früh begann er mit unseren Vorposten ein Plänklerfeuer u. rückte mit gegen 2 Divisionen Cavallerie u. etwas Infanterie stark, vor: als aber unsere Cavallerie vorrückte, zog er sich in die Kukuruz Felder, von wo er auf die Unsrigen plänkelte u. das Feuer nach u. nach einstellte.

Die Truppen, welche er vorführte, konnte man nicht genau sehen, nur nach Aussage eines gestern Gefangenen gibt er ihre Stärke auf 32000 an, wovon 15000 gegen uns operieren sollen.

Alle Vorsichtsmassregeln sind getroffen um ihn gehörig zu empfangen u. schnell genug zu erfahren, wenn er gegen Szoboszló u. weiter hinab marschieren sollte, wie dies eine Patrouille meldete, was aber bis jetzt unbegründet war.

Nach der alten Disposition wird das Armee Corps *morgen nach Derecske* marschieren.

Pongrácz m. p.

Schliesslich wird gemeldet, dass der Herr Oberst Korponay dem Armee Corps vom General Knesich sein Corps zwei 12 ^u Kanonen übergeben hat.

Pongrácz m. p.

VIII.

Pongrácz a hadseregparancsnokságnak: valószínűen 1849 aug 2. este. (K. A. Wien: F. A. der ung. Ins. Armee 1849. Fasc. VIII. Nr. 11.)

1. Armee-Corps.

*An Die Central Kanzlei des General-Quartiermeisterstaabes**dort wo*

Gefertigter meldet zum drittenmale, dass das Armee-Corps Nachmittags mit Uibermacht angegriffen, geworfen wurde u. bei dem Rückzuge in zwei Theile sich theilte, der linke Flügel, welcher siegreich vorgedrungen war, kam daher in die grösste Gefahr. Bist jetzt ist er nicht angekommen u. der rechte wurde bis hieher unaufhörlich von der feindlichen Reiterei gedrückt.

Der Verlust ist leider ausserordentlich gross, denn beinahe die ganze Infanterie des rechten Flügels ist auf der Haide zerstreut im Kampfe, man hofft aber dass der linke Flügel sich kämpfend vereinigen und retten wird können.

Doch schwerlich wird es nach Beretyó-Ujfalú kommen können. u. die hieher zersprengte Macht nur tauglich, um die Munitions Reserve u. die einigen Batterien, welche mit sind, zu schützen, wird den Feind selbst hier nicht aufhalten können.

Pongrácz m. p.

IX.

Nagy-Sándor a hadseregparancsnokságnak: Nagyszalonta, 1849 aug. 6. (*K. A. Wien: F. A. der ung. Ins. Armee 1849. Fasc. VIII. Nr. 12.*)

1. Armee Corps Commando.

*An Das Armee-Ober-Commando in**Gyapju.*

Nagy Szalonta den 6. Aug. 849.

Gefertigter ist mit seinem Armee Corps in der Nacht vom 2. auf den 3. August¹ nach Debreczen ins Lager gegen Ujváros eingerückt; beim Eintreffen war bereits die Csárda Látókép vom Feinde stark besetzt.

Den 3. August in aller Früh, als ich mit den Herren Divisions Commandanten recognoszirte u. die Aufstellung der Truppen so wie jene der Vorposten genauer anordnete, kam die Meldung von dem äussersten Posten, dass der Feind vorrückte; sobald er aber die aufgestellte Reiterei u. das Aufstellen der Truppen Division Bobich wahrnahm, zog er sich nach einigen Plänkeln zurück.

Um 2½ Uhr Nachmittags rückte die feindliche Reiterei mit Geschütz vor u. begann sogleich das Feuern auf unsere Vortruppen. Nach u. nach entwickelte er sich u. dehnte seinen rechten Flügel weit über meinen linken hinaus.

¹ Nagy-Sándor — mint látjuk — eltéveszti a dátumot.

Die Stellung des Armee Corps war auf den sanften Anhöhen gegen Ujváros bei den dortigen Ziegelöfen.

Im ersten Momente hat der Feind unseren linken Flügel zurückgedrängt u. wollte ihn ganz umgehen, wurde jedoch nach einer sehr heftigen Kanonade mit gleichzeitiger Vorrückung der Infanterie mit grossen Verlust zurückgeworfen so dass er in Unordnung gewichen; hierauf entwickelte er seine Batterien u. Reserven unterstützt von 5 Raketen-Stativen auf das Centrum u. rückte hier auf eine kurze Schussdistanz vor, musste jedoch Halt machen, indem unsere Artillerie seine Rak. Stative bald davonjagte u. seine Colonnen derart beschoss, dass sie öfters zurückweichen mussten jedoch neuerdings wieder vormarschirten.

Auf unserem äussersten rechten Flügel waren die Truppen des H. Obersten Korponay mit 5 Geschützen in einer guten Position, die 2 Pfänder in Reserv-Stellung auf Hügeln aufgestellt, durch Gräben u. den nahe liegenden Wald vor Umgehung geschützt; 1 Divis. Hussaren u. von meiner disponiblen Infanterie die Guerillas, in den Gräben vertheilt, dienten als Unterstützung u. als der Feind gegen 6 Uhr² Nachmittags seine ganze Reiterei vorrücken liess u. auf unseren rechten Flügel attackirte u. den linken Flügel zu umgehen bedrohte, so wurde noch 1 Division Hussaren auf den rechten Flügel detachirt, jedoch der Feind durchbrach mit einer dreifachen Uebermacht diese Reiterei, attackirte die Korponaischen Truppen, welche ihre Stellung nicht behaupteten u. sich gegen den Wald zerstreuten.

Die Guerillas haben in den Gräben den stärksten Widerstand geleistet, daher sie einen grossen Verlust erlitten.

Die Cavallerie viel zu schwach um die feindliche werfen zu können, wurde in die Stadt zurückgedrängt, der ganze rechte Flügel daher geworfen, u. mein Centrum aufs äusserste bedroht.

Die Infanterie Reserve des Centrums zog sich auf dem nun beginnenden Rückzuge theilweise durch den Ort, u. drückte die einbrechende feindliche Cavallerie aus demselben, wurde jedoch von einer neuen wieder verfolgt; der linke Flügel u. das Centrum, welche im siegreichen Vorrücken waren, mussten in Folge dieser Unfälle ausser der Stadt längs den Weingärten ihren Rückzug gegen Derecske antreten, was vom linken Flügel insbesondere mit der grössten Ordnung ausgeführt wurde.

Der rechte Flügel wurde auf äusserste verfolgt u. von den anderen Truppen abgeschnitten, meine Reiterei war viel zu schwach gegen jene des Feindes u. beim angetretenen Rückzuge wurde ich von der feindlichen Cavallerie von allen Seiten umgerannt wodurch es mir nicht möglich war mit dem rechten Flügel die Vereinigung zu bewerkstelligen.

Die Spione gaben die Stärke des Feindes noch vor der Schlacht auf 40.000 Mann an; die Zuschrift des Zichi an die Debreczener Gemeinde sagt die Zahl des bald einrückenden Feindes auf 50.000.

² Ez is hibás adat.

Bei seinen Entwickeln hatte er mit 30 Geschützen die Schlacht begonnen, u. die sichtbare Zahl seiner Stärke war gegen 30.000 Mann, worunter weinigstens 8000 Cavallerie.

Unser Verlust beträgt an Todten 51 Mann, 31 Pferde; an Verwundeten 84 M., 5 Pf. an Vermissten 1266 M., 188 Pf. Kanonen sind verloren gegangen 2, Munitionskarren 2. In der Schlacht wurden 8 Kanonen demontirt welche jedoch mitgebracht wurden u. in brauchbaren Zustande sich bereits befinden.

Von den Truppen des H. Obersten Korponay kann man den Verlust nicht genau angeben, beträgt aber beiläufig an Todten, Verwundeten u. Vermissten gegen 500 Mann u. 2—12 Pfünder Kanonen, welche eben an unser Armee Corps hätten abgegeben werden sollen.

Obwohl die Schlacht verloren ging, muss ich die ausgezeichnete Haltung meiner Artillerie und Infanterie lobenswerth erwähnen.

Unter den Offizieren sind todt: Hauptm. Bossányi v. 26. B. Oberl. Reinhold v. Huss. Nr. 1.; Schwerverwundete Hauptm. Csányi von der 6 pfünder Fuss B. Nr. 15. u. Lieut. Vörös v. d. 3. pfünder B. Nr. 2., beiden der Fuss abgeschossen, leicht verwundet Oberst Bobich Trup. Divisions Commandant. Lieut. Stark Adjut. beim Oberst Máriássy, die Oberl. Bock u. Romaj von den Pionieren u. 4 Offiziere vom 26. Baon.

Von den Vermissten rücken jetzt noch einzelne ein, daher bei der Eingabe des Standesausweises die Zahl genau angegeben wird.

Bei der Schlacht haben sich einige Individuen sehr ausgezeichnet benommen, welche man nächstens zur Auszeichnung vorzuschlagen, nicht säumen wird.

Nagy-Sándor József s. k., tábornok.

Gyalókey Jenő.*

* Pongrácz István fia — Pongrácz Aladár — közölte velem, hogy nála van atyjának naplója, amely tőlem eltérően adja elő a debreceni ütközet előzményeit. Azonban magát a naplót mindeddig nem mutatta meg a tulajdonosa. Az általam közölt jelentések egykorú és hiteles voltához szó nem férhet; ennél fogva, ha köztük és a Pongrácz-féle feljegyzések között eltérések mutatkoznak, ez csak azt bizonyítja, hogy a „Napló“ nem lehet a debreceni ütközettel egykorú. Azt ugyanis sehogyse hihetjük, hogy Pongrácz István ugyanazt az eseményt, ugyanabban az időben, kétféleképen írta volna le. Végül: ha csakugyan 1849-ből való az a „Napló“, miért nem hozta nyilvánosságra Pongrácz István, a debreceni ütközetről folyt ritók alkalmával?